

Zpráva ze zasedání problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí „Evoluce sociální struktury socialistické společnosti. Sociální plánování a prognózování“

Progresivní formou mnohostranné mezinárodní vědecké integrace v rámci akademií věd socialistických zemí jsou tzv. problémové komise jako stále instituce organizace a koordinace multilaterálního výzkumné spolupráce socialistických vědců ve vybraných problémech. V oblasti marxisticko-leninské sociologie byla v minulém roce ve Varšavě ustavena problémová komise k tematice výzkumu sociální struktury socialistické společnosti a sociálního prognózování, jejímž koordinátorem se stala Polská akademie věd. Práci komise řídí její byro, skládající se z koordinátorů jednotlivých národních částí komise, ve složení: W. Wesolowski – předseda (PLR), M. N. Rutkevič (SSSR), M. Minkov (BLR), Z. Fergeová (MLR), M. Lötsch (NDR), J. Matei (RSR) a F. Charvát (ČSSR). Ve dnech 3.–6. června tr. se konalo v Moskvě II. plenární zasedání této komise spolu se schůzí ředitelů sociologických pracovišť socialistických zemí. Na pořadu jednání bylo zhodnocení dosavadní činnosti, upřesnění jednotlivých pracovních skupin problémové komise a zpracování plánu práce na léta 1976–80. Pro příští období budou v rámci komise pracovat tyto pracovní skupiny:

1. *Dělnická třída v sociální struktuře socialistické společnosti* (koordinátor SSSR, účastníci BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR a RSR), která se bude věnovat rozpracování teoretických a metodologických principů vedoucí role dělnické třídy v socialistických zemích, zdrojů jejího sociálního naplňování a rozvoje, její vnitrotřídní struktury a forem jejího sblížení s vrstvou socialistické inteligence. Výsledkem prvé etapy prací má být sborník „Sociální rozvoj dělnické třídy v socialistické společnosti“, který bude připraven k IX. světovému sociologickému kongresu. K problematice rozvoje dělnické třídy a inteligence v procesu sblížení fyzické a duševní práce má být sovětskými, německými, polskými a československými sociology připraven na léta 1978–79 srovnávací výzkum, na jehož základě bude počátkem osmdesátých let zpracována monografie o dané tematice.

2. *Inteligence v socialistické společnosti* (koordinátor NDR, účastníci BLR, ČSSR, MLR, PLR, SSSR), která se bude zabývat rozpracováním otázek struktury a reprodukce sociální vrstvy inteligence v socialistické společnosti, problematikou sblížení dělnické třídy a inteligence. Na rok 1977 má být připraven sborník k dané tematice.

3. *Vzdělání a sociální struktura v socialistické společnosti* (koordinátor MLR, účastníci BLR, ČSSR, PLR, SSSR), která bude zkoumat vzájemný vztah vzdělání a sociální struktury v socialistické společnosti, vliv různých úrovní vzdělání na reprodukci a vývoj

sociální struktury. Rovněž i v této pracovní skupině je plánován na rok 1977 sborník k dané tematice a na rok 1978 společná monografie, opírající se o rovněž srovnávací empirický výzkum „Vliv vyššího vzdělání na reprodukci a rozvoj sociální struktury socialistické společnosti“, připravovaný maďarskými, bulharskými, polskými a sovětskými sociology.

4. *Utváření socialistického životního způsobu* (koordinátor PLR, účastníci BLR, ČSSR, MLR, NDR, RSR a SSSR), která se bude zabývat rozpracováním teoretických a metodologických principů výzkumu socialistického životního způsobu a srovnáním výsledků výzkumů v dané oblasti v jednotlivých socialistických zemích. V plánu práce je zařazen sborník k IX. světovému sociologickému kongresu a monografie „Stav a vývoj socialistického životního způsobu v socialistických zemích“ (1979).

5. *Vliv demografických procesů na rozvoj sociální struktury socialistické společnosti* (koordinátor BLR, účastníci ČSSR, MLR, NDR, PLR, RSR a SSSR), která se bude věnovat zkoumání tendenci reprodukce jednotlivých tříd a sociálních skupin, utváření sociální struktury pod vlivem demografických procesů a sociálního významu migrace obyvatelstva. Po sborníku, chystaném na rok 1978 k příležitosti IX. světového sociologického kongresu, bude připraven projekt srovnávacího výzkumu k dané tematice.

Zvláštní pozornost bude rovněž věnována problematice rodiny jako faktoru změny sociální struktury. Plánuje se vydat v rámci této pracovní skupiny sborník referátů k problematice rodiny, připravených pro IX. světový sociologický kongres.

6. *Plánování a prognózování sociálních procesů* (koordinátor ČSSR, účastníci BLR, MLR, NDR, PLR a SSSR), která se bude zabývat analýzou teoretických a metodologických východisek komplexního plánování a dlouhodobého prognózování sociálních procesů, vzájemným vztahem technických, ekonomických, sociálně politických a kulturních momentů utváření sociální struktury socialistické společnosti, rozpracováním principů komplexního plánování a prognózování sociálních procesů a soustavou ukazatelů společenského rozvoje. Plán práce počítá s přípravou společného sborníku „Plánování a prognózování sociálních procesů“ u příležitosti IX. světového sociologického kongresu v roce 1978 a v dalších letech pak s přípravou monografických prací k dané tematice.

7. *Zkušenosti výzkumů procesů sociálního rozvoje* (koordinátor SSSR, účastníci BLR, ČSSR, MLR, NDR a RSR), která se bude zabývat analýzou vývoje marxisticko-leninského sociologického poznání v socialistických zemích, zejména pokud jde o výzkum vývoje sociální struktury, socialistického životního způsobu a sociálního plánování a prognózování. V plánu práce této skupiny je příprava kolektivní monografie „Historie marxisticko-

-leninské sociologie v socialistických zemích po 2. světové válce“.

Jak vyplývá z krátké charakteristiky plánované činnosti jednotlivých pracovních skupin problémové komise mnohostranné vědecké spolupráce, jde o společensky i vědecky závažnou tematiku, jejíž řešení bude mimořádně náročné, avšak velmi potřebné.

*

Součástí moskevského jednání problémové komise byl i referát ředitele Ústavu sociologických výzkumů, člena korespondenta M. N. Rutkeviče „Aktuální problémy změn sociální struktury socialistické společnosti“. Východiskem principem marxisticko-leninského sociologického výzkumu dynamiky sociální struktury socialistické společnosti je Leninovo dílo o problematice tříd, hluboce dialektické postižení její podstaty, charakteru a vývojových zákonitostí. M. N. Rutkevič zdůraznil, že logická struktura leninského pojetí tříd není v žádném případě „jednorozměrná“, ale naopak. Jak vyplývá z rozboru Leninovy „Velké iniciativy“, zahrnuje definice tříd tři základní momenty, spolu navzájem vnitřně spjaté.

Prvým z nich je místo v historicky určeném systému společenské výroby, místo v určitém systému ekonomických vztahů.

Druhý moment, který je vlastně konkrétním vyjádřením prvního, se dělí na tři položky: vztah k výrobním prostředkům, úloha ve společenské organizaci práce a místo v systému rozdělování užitečných hodnot.

Třetí moment leninské definice představují charakteristiky vztahů mezi třídami jako základními elementy sociální struktury. Leninova definice tříd – jak zdůraznil M. N. Rutkevič – je vzorem dialektického myšlení, aplikaci dialektickomaterialistických principů při analýze společenského vývoje, který nepozbyl na své živé platnosti, a je proto stále ústředním principem marxisticko-leninské sociologie i v rozvinuté socialistické společnosti. Leninova definice tříd zahrnuje v celé šíři, ale i v logickém uspořádání souhrn sociálně třídních rozdílů, je klíčem pro určení elementů a subelementů třídní sociální struktury.

Proto nelze souhlasit s těmi přístupy, které při zkoumání rozdílů mezi dělnickou třídou a družstevním rolnictvem aplikují jedna kritéria a při zkoumání rozdílů mezi těmito základními třídami socialistické společnosti a inteligenci užívají druhá kritéria, při zkoumání vnitrotřídních a vnitroskupinových rozdílů pak kritéria třetí. Zdůraznění nezbytnosti leninského komplexního přístupu k analýze vývoje třídní sociální struktury však v žádném případě neznamená jakousi strnulost a vývojovou neproměnlivost třídní sociální struktury samé. Je zřejmé, že právě v socialistických společnostech, které uskutečnily překonání celé řady podstatných sociálně třídních rozdílů, se mění úloha jednotlivých určujících charakteristik tříd a sociálních skupin na rozdíl od kapitalismu a stejně tak

vztahy mezi různými sociálními skupinami mohou být založeny na různých charakteristikách.

Zatímco dvě formy socialistického společenského vlastnictví (přes značnou intenzitu jejich sblížení) určují zásadní třídní sociální rozdíl mezi dělnickou třídou a třídou družstevních rolníků, je podstata třídní sociálních rozdílů mezi dělníky a inteligencí založena v charakteru práce (fyzická a duševní práce). S rozvojem socialismu, s postupnou realizací jeho cílů směřujících k odstraňování sociálně třídních rozdílů vystupuje – a je to typické právě pro současnou vývojovou etapu – váha kritéria charakteru práce, místa v její společenské organizaci. Avšak redukovat třídní sociální rozdíly v socialistické společnosti pouze na rozdíly ve vlastnictví (a to ještě ve značně formálním pojetí), chápat postavení v systému společenské organizace práce pouze jako vnitrotřídní kritérium, podřízené profesionálně kvalifikační diferenciaci, by bylo chybné.

Speciální pozornost věnoval M. N. Rutkevič problematice vztahu dělnické třídy a inteligence. Charakter práce, těžiště třídní sociálních rozdílů těchto dvou sociálních seskupení, se z hlediska kritérií váže na tzv. tři druhy (rody) práce: převážně fyzická práce, duševní práce relativně nízké kvalifikace a kvalifikovaná duševní práce. Rozdíly v charakteru práce podle dané klasifikace mají právě v současné době svou značnou sociální závažnost. Tři druhy charakteru práce spojuje M. N. Rutkevič v třídní sociální strukturu s dělnickou třídou, zaměstnanci a inteligencí. To však neznamená, že by dělnickou třídou bylo možno jednoznačně svazovat s převahou fyzické práce; naopak, jak uvádí M. N. Rutkevič, právě v současných podmínkách výstavby socialistických společností dochází k rozvoji kulturně technické úrovně dělnické třídy, ke vzniku hraniční vrstvy tzv. dělníků-inteligentů, tj. těch, kteří ve svém povolání integrují vysoce kvalifikovanou fyzickou práci a značně náročnou duševní práci. Tak např. u seřizovačů automatických linek zaujímá 78 „ pracovního času inženýrská činnost. Odhadem lze říci, že v roce 1973 činil počet této hraniční vrstvy v SSSR přibližně 1,5 miliónu pracovníků. V průměru zhruba 25 % techniků pracuje na dělnických pracovních místech. Organické spojování vysoce kvalifikované fyzické a duševní práce, jehož sociálně třídním výrazem je právě vrstva dělníků-inteligentů, má zejména v současném vývoji sovětské společnosti stále se rozšiřující a prohlubující tendenci. Je typickým sociálně třídním vyjádřením socialistické kvality procesů vědeckotechnického pokroku, jedním z rozhodujících a dlouhodobě perspektivních faktorů změn sociálně třídního složení rozvinuté socialistické společnosti.

Proměny sociálně třídní struktury sovětské společnosti v minulých dvaceti letech jsou v zásadních rysech zachyceny v tabulce 1 (v procentech ekonomicky aktivní populace):

Tabulka 1

	1960	1970	1973
Dělníci (z nich dělníci specialisté)	54,5 0,36	60,0 1,12	60,8 1,32
Družstevní rolníci (s převahou fyzické práce)	26,0	15,2	13,6
Zaměstnanci	9,7	10,6	9,6
Inteligence (specialisté s výjimkou těch, kteří vy- konávají dělnickou práci)	9,8	14,2	16,0

Je zajímavé, že příslušníci bývalých maloburžoazních vrstev tvořili v roce 1966 v sovětské společnosti pouze tři desetitisíciny veškerého obyvatelstva a tento podíl třídně sociální minulosti sovětské společnosti má prudce klesající tendenci. Proto také mj. má reprodukce sociální struktury sovětské společnosti plně socialistický charakter, který se v období rozsáhlého rozvoje její materiálně technické základny soustavně prohlubuje. Tak např. v leningradských strojírenských závodech téměř $\frac{3}{4}$ vedoucích pracovníků začínaly svou práci jako dělníci či kolchozníci. Úloha dělnické třídy v řízení sovětské společnosti neustále vzrůstá: vždyť více než 80 % tajemníků ústředních výborů komunistických stran svazových republik, krajských a oblastních výborů, předsedů rad ministrů a pracovníků dalších stranických a státních institucí bylo dělníky či kolchozníky.

Významně roste úloha dělnické třídy a družstevního rolnictva v naplňování sociální vrstvy inteligence a stejně tak příslušníci dělnické třídy pocházejí ze všech tříd a sociálních skupin sociální skladby sovětské společnosti: tak např. v Leningradě mladé dělnické pokolení pochází z 55 % z dělnické třídy, z 12 % z třídy družstevních rolníků a z 26 % z rodin zaměstnanců. Roste, jak hovoří M. N. Rutkevič, úloha tzv. „dělnických dynastií“, které jsou pevným jádrem revoluční tradice dělnické třídy ve výstavbě socialistické společnosti.

Prudký pohyb v reprodukci lze zaznamenat u třídy kolchozních rolníků: jestliže kolektivizace probíhala v podmínkách, kdy v zemědělství pracovali lidé téměř bez jakékoliv kvalifikační přípravy, pak v roce 1972 pracovalo v kolchozech 400 000 specialistů a 300 000 zaměstnanců, tedy pracovníků se střední a vyšší kvalifikací. M. N. Rutkevič vyděluje v třídě kolchozních rolníků dvě základní vrstvy:

1. vrstvu mechanizátorů, řidičů, opravářů, elektrikářů apod., majících profesionální výchovu a specializaci, a
2. vrstvu nekvalifikovaných pracovníků bez speciální přípravy.

Jestliže v roce 1960 pracovalo v kolchozech 1767 tisíc mechanizátorů, pak v roce 1973 už tento počet činil 2087 tisíc. Lze odhadnout, že dnes každý čtvrtý kolchozník je kvalifikovaným pracovníkem se speciální přípravou. Je pochopitelné, že v mladších věkových kohortách je tento poměr daleko výraznější. Tyto pozitivní výsledky se odrážejí i ve vyrovnávání dalších sociálních charakteristik dělnické třídy a kolchozního rolnictva. Průměrná mzda pracovníka v zemědělství tvořila v roce 1970 71 % průměrné mzdy průmyslového dělníka. Jak ukazuje rozbor minulého období, má tendence vyrovnávání stále dynamickou podobu. Průměrná úroveň příjmů na vesnici roste značně rychleji než ve městě. Jestliže reálné příjmy na hlavu vzrostly u dělníků a zaměstnanců od roku 1940 do roku 1972 více než 3krát, pak u kolchozních rolníků byl tento růst více než pětinašobný.

Zvláštním momentem sociálně třídních rozdílů mezi městem a venkovem je podle M. N. Rutkeviče tzv. osobní zemědělské hospodářství (v jisté analogii naše „záhumníky“), které je podle jeho názoru určitým hybridem osobního a drobného soukromého vlastnictví, v němž je prvé dominantní, ale za jistých podmínek je tomu i opačně. Vždyť v některých sovětských republikách je podíl zemědělských produktů získaných touto formou osobního hospodářství značně vysoký: např. v Gruzii více než dvě třetiny ovoce a vína jsou produkovány v této formě zemědělského hospodářství.

Jde v současné době o nevyhnutelný jev, jehož násilné administrativní rušení by v žádném případě nepřineslo úspěšné a trvalé řešení, neboť skutečné řešení spočívá v dalším

Tabulka 2

	1970	1980	1990
Zaměstnanci (nespecialisté)	10,6	9	6,1
Intelligence (specialisté)	14,2	17	25

mohutném rozvoji výrobních sil kolektivizované zemědělské výroby, která postupně odstraní i tento zdroj třídně sociálních diferencí.

Zvláštní pozornost — jak bylo ostatně řečeno již výše — věnoval M. N. Rutkevič problematice charakteru práce, který podle jeho názoru hraje rozhodující roli v sociálně třídícím rozvoji vrstvy socialistické inteligence. Kategorii charakteru práce rozumí především poměr a vztah fyzických a duševních momentů práce, jejích organizátorských a vykonávatelských komponent, stupeň stereotypnosti vykonávaných úkonů, technologickou vybavenost práce, její nasycenost tvůrčími momenty apod. A právě z hlediska charakteru práce vyděluje ve skupině pracovníků duševní práce dvě základní skupiny: tzv. zaměstnanec, pro nějž je typická duševní práce nižší kvalifikace a vykonávatelské povahy s malým zastoupením tvůrčích momentů a v jisté míře silně stereotypní, a dále pak sociální vrstvu inteligence (specialistů), kterou definuje jako rozsáhlou skupinu pracovníků duševní, vysoce kvalifikované práce, vyžadující střední nebo vyšší vzdělání. Zatímco první skupina pracovníků duševní práce se bude s postupujícím vědeckotechnickým pokrokem ve své početnosti snižovat, sociální vrstva inteligence bude narůstat. Zajímavá je v tomto směru prognóza, kterou M. N. Rutkevič uvedl, viz tab. 2 (procenta jsou počítána z ekonomicky aktivní populace). (Pro úplnost dodejme, že procentuální zastoupení dělnické třídy v uvedených třech časových bodech je 60; 62; 63 a kolchozních rolníků 15,2; 12; 5,9.)

Avšak i souhrnné značné tempo růstu sociální vrstvy inteligence bude zcela zřejmě vnitřně diferencované (díky vědeckotechnickému pokroku), jak vyplývá z toho, že za posledních třicet let (přesněji od roku 1941 do roku 1970) vzrostl počet inženýrů, techniků, agronomů, zootechniků a veterinářů více než 10krát, zatímco počet zdravotnických a kulturních pracovníků vzrostl za totéž období 4krát.

Vnitřní diferenciaci sociální vrstvy sovětské inteligence podle vzdělání udává tabulka 3.

I tato tabulka ukazuje, jakou stále rostoucí roli v utváření nové sociální struktury rozvinuté socialistické společnosti hraje vzdělávací systém a zvláště pak vysoká škola — ve formulaci sovětských soudruhů závažný faktor změn sociální struktury v procesech socialistické výstavby.

Vedoucí silou společenského pohybu, reprodukce a utváření nových socialistických kvalit sociálně třídní struktury, procesů sblížování tříd a sociálních skupin, vytváření jednotného sovětského lidu byla, je a zůstává vyspělá dělnická třída. Poslední léta znamenají rovněž hluboké proměny v charakteru práce průmyslových dělníků, jádra dělnické třídy, jak vyplývá z tabulky 4 (v ‰ celkové populace dělníků v průmyslu).

Tyto pokrokové vývojové momenty se přirozeně dotýkají dělnické třídy jako celku, která prošla v sovětské společnosti značnými strukturálními změnami, jak plyne z tabulky 5 (v ‰ celkového počtu dělníků).

Jde pochopitelně o poměrovou tabulku

Tabulka 3

	1960		1970	
	mil.	%	mil.	%
1. střední vzdělání	5,24	59,7	9,99	59,3
2. vysokoškolské vzdělání (bez skupiny 3)	3,10	35,3	5,85	34,7
3. nejvyšší kvalifikace (výzkumní a vědecktí pracovníci apod.)	0,44	5	1	6

Tabulka 4

	1965	1972
mechanizovaná a automatizovaná práce	40,3	44,3
ruční oprávérenská a seřizovací práce	11,2	12,6
ruční strojová práce	7,9	7,1
ostatní ruční práce	40,6	36,0

vnitřní ekonomické struktury dělnické třídy, která nezachycuje prudký absolutní růst jednotlivých odvětvových skupin dělnické třídy. Jestliže totiž v průmyslu pracovalo v roce 1940 necelých 10 miliónů dělníků, pak v roce 1970 tvořil tento počet téměř trojnásobek, jestliže v dopravě pracovalo v roce 1940 2900 tisíc dělníků, pak v roce 1970 tento počet vzrostl na více než 6600 tisíc, jestliže počet dělníků v terciéru tvořil v roce 1940 více než 6600 tisíc, pak v roce 1970 tento počet vzrostl na více než 14 200 tisíc apod.

Dělnická třída sovětské společnosti, vedoucí síla socialistické výstavby, prochází údobím rozsáhlých kvantitativních a kvalitativních proměn a sama je základním nositelem vývojového utváření nových stránek celku sociální struktury, nositelem rozvoje sociální homogenity a upevňování jednoty sovětské společnosti. V této souvislosti zdůraznil M. N. Rutkevič závažný teoreticko-politický problém, totiž otázku „sblížení“ a „slévání“ či „splývání“ jednotlivých tříd a sociálních skupin. Podle jeho názoru nejde o synonyma, ale naopak o rozdílné, i když dynamicky spjaté sociologické kategorie. Řečeno zjednodušeně: proces „splývání“ tříd a sociálních skupin bude výsledkem dnes převažujícího procesu „sblížení“ jednotlivých sociálně třídních skupin. Do procesů splývání tříd nelze zahrnout ani problematiku „sociálních přemístění“ (sociálních peremestčienij, což je Rutkevičova a Filipovova kategorie projev častěji nazývaný sociální mobilitou), vyjadřujících vnitro- či

mezigenerační svazky jednotlivých tříd a sociálních uskupení v životních drahách jednotlivců, tedy jakýsi moment dynamického vztahu jednotlivých tříd a sociálních skupin, který je pouze jedním z vývojových předpokladů budoucího splývání tříd a sociálních skupin. Stejně tak není možné ani třídní přeměny určitých částí sociálních skupin (např. dané proměnami kolchozů v sovchozy apod.) považovat za moment splývání tříd a sociálních skupin, ale rovněž za důležitý vývojový aspekt sblížení tříd.

Základní příčiny a realizační směry sblížení tříd a sociálních skupin je nutno, jak zdůraznil M. N. Rutkevič, spatřovat:

1. v homogenizaci vztahu všech tříd a sociálních skupin k výrobním prostředkům (podle názoru M. N. Rutkeviče je plně opodstatněný předpoklad, že rozdílnosti ve dvou formách socialistického společenského vlastnictví budou v sovětské společnosti překonány v příchů 15–20 letech);

2. ve vyrovnání rozdílů v charakteru práce cestou intelektualizace práce ve výrobě a rostoucího významu vědy jako výrobní síly (i když i v tomto směru lze prognózovat značné úspěchy v další výstavbě sovětské společnosti, je nutné vidět, že i na časové hranici této patnáctileté perspektivy budou sociálně třídní rozdíly založené v charakteru práce ještě podstatné oproti situaci ve vlastnických vztazích);

3. ve vyrovnání všech sociálních skupin, vrstev a tříd ve sféře rozdělování (i v této

Tabulka 5

	1940	1970
Dělníci: v průmyslu	42,1	42,2
ve stavebnictví	9,6	12,5
v dopravě	12,2	9,6
v zemědělství	8,2	15,1
ve sféře služeb	27,9	20,6

sféře lze předpokládat v příštích 10–15 letech značný vývoj růstu a vyrovnání životní úrovně všech sociálně třídních uskupení).

Tyto závažné momenty a faktory sociální integrace sovětské společnosti se stanou objektivním základem dalšího prohlubování společenské jednoty všech tříd a sociálních skupin, jejich zájmů, politické aktivity a životního způsobu. V tomto dějinném procesu hraje rozhodující úlohu Komunistická strana Sovětského svazu, jejíž politika, jak zdůraznil na XXIV. sjezdu s. l. l. Brežněv, ... přináší potřebné výsledky tehdy, jestliže přesně vychází jak ze zájmů všeho lidu, tak i ze zájmů jeho tříd a sociálních skupin, řídí je v jeden společný proud. Právě historická úloha komunistické strany je základním faktorem kvalitativně nového jevu v socialistické společnosti na rozdíl od kapitalismu: výstavbou socialismu narůstá soulad objektivních i subjektivních momentů společenského vývoje, vývoj sociálně třídní struktury ztrácí svůj živelný charakter typický pro kapitalismus a nabývá povahy řízeného a plánovitého procesu.

Konkrétní společenská praxe sovětské společnosti dokazuje, jak zdůraznil M. N. Rutkevič, že leninské pojetí tříd je hluboce živým odkazem i současné socialistické společenské vědě, že je platným teoretickým nástrojem poznání a řízení sociálně třídních procesů až do doby jejich plného komunistického překonání.

Referát ředitele Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR člena korespondenta M. N. Rutkeviče byl přijat účastníky moskevského zasedání s velkým zájmem, o čemž svědčila i bohatá diskuse zástupců jednotlivých zemí.

* * *

Na programu dalšího moskevského jednání byla schůze prvé pracovní skupiny komise (Dělnická třída v sociální struktuře socialistické společnosti) a nově ustavené sedmé pracovní skupiny komise (Zkušenosti z výzkumů procesů sociálního rozvoje), na níž byly projednány teze jednotlivých částí připravované monografie o vývoji marxisticko-leninské sociologie v socialistických zemích.

Závěrečný den plenárního jednání byl věnován posouzení dvou rozsáhlých materiálů k problematice standardizace sociologických dat, které připravili sovětská i polští sociologové. Tzv. sociální pasport, připravený sovětskými sociology, představuje konkrétní návrh standardizovaných sociologických dat, zjišťovaných zpravidla na populaci závodů či oblastí.

Je dělen do této struktury:

1. Sociálně výrobní ukazatele:

- příslušnost k sociálním skupinám
- obsah a charakter práce
- kvalifikace práce

- profesionální dělba práce
- pohyblivost kádru
- organizace práce.

2. Sociálně ekonomické ukazatele:

- zdroje existence pracovních skupin
- zdroje existence učňů a studentů
- zdroje existence nepracujících skupin populace
- formy mzdy pracujících
- výše mezd
- rozdělení fondů závodu podle sociálních skupin
- doplňkové zdroje příjmů
- typy bydlení
- charakter bydlení
- vybavenost dětskými zařízeními
- vybavenost kulturními zařízeními
- vybavenost obchodními a stravovacími zařízeními
- vybavenost předměty dlouhodobé spotřeby

3. Sociálně politické ukazatele:

- členství ve společenských organizacích
- participace v činnosti společenských organizací a volených orgánech
- účast ve společenském řízení
- pracovní aktivita
- společensko-politická práce
- politická výchova
- účast v racionalizačtorském a zlepšovatel-ském hnutí
- účast v tvůrčích svazech

4. Ukazatele nevýrobní činnosti:

- účast ve společenské činnosti
- politická výchova a sebevýchova
- zdroje informací
- všeobecné a speciální znalosti
- domácí práce a péče o vlastní osobu
- rozvrh volného času
- čas fyzické reprodukce
- obnova fyzických sil

5. Osobnostní charakteristiky:

- pohlaví
- věk
- národnost
- rodinné postavení
- sociální původ
- územní přesuny
- odvětvové přeměny
- vnitrotřídní přesuny dělnické třídy a kolchozních rolníků
- vnitroskupinové přesuny inteligence
- kvalifikační změny uvnitř dělnické třídy a kolchozních rolníků
- kvalifikační změny uvnitř inteligence
- délka práce

6. Ukazatele protisociálního chování.

Polský materiál se zabývá standardizací těchto individuálních sociologických charakteristik: věku, vzdělání, osobního příjmu, rodinných příjmů, podmínek bydlení a profese.

V diskusi k těmto závažným a cenným materiálům byl přijat závěr připravit do příštího plenárního zasedání problémové komise v Bulharsku v roce 1976 jednotný návrh standardizace sociologických informací s uvážením připomínek všech účastnických zemí.

Moskevské jednání problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí „Evoluce sociální struktury socialistické společnosti. Sociální plánování a prognózování“ bylo velmi úspěšné. Stanovilo konkrétní plán další práce komise, jehož plnění bezesporu přispěje k poznání zákonitostí a řízení dalšího rozvoje společností socialistického tábora.

František Charvát

K srovnatelnosti údajů o sociální struktuře ve sčítáních obyvatelstva zemí RVHP

Výzkum sociální struktury je ve všech socialistických zemích velkou měrou závislý na kvalitě a dostupnosti sociálních dat, která jsou k dispozici. Jedním z hlavních pramenů jsou pro konkrétní výzkum i teorii údaje získávané při všeobecných sčítáních obyvatelstva.

Využití a komparabilita těchto údajů, a tedy i na ně navazujících výzkumných akcí, však jsou v mezinárodním měřítku značně ztíženy nejen nejednotností doby, v níž jsou prováděna všeobecná sčítání lidu v různých socialistických zemích, ale také podstatnými diferencemi v jejich obsahu a v používaných metodách. Silící spolupráce mezi socialistickými státy na poli statistiky i sociálního výzkumu, která se stává významným momentem dalšího rozvoje těchto oborů, evokuje úsilí o unifikaci sčítání jak v datu jejich provedení, tak i v jejich obsahu a formě.

V následujících odstavcích přinášíme krátkou informaci o termínech, v nichž byla v poválečných letech ve státech RVHP všeobecná sčítání obyvatelstva provedena, a stručný popis hlavních diferencí v používaných metodách, kategoriích a obsahu, a to se zvláštním zřetelem k údajům, jež by mohly přispět k analýze sociální struktury těchto zemí.

V jednotlivých zemích RVHP byla sčítání lidu v poválečném období (kromě Mongolska a SSSR, kde zachycujeme i sčítání provedená

už před válkou) provedena k datům uvedeným v tabulce 1.

Podle údajů ústředních statistických orgánů jednotlivých zemí by měl být příští census proveden pravděpodobně v termínech uvedených v tab. 2.

Ve většině socialistických zemí nebylo sčítání vždy prováděno přímou statistickou evidencí všech údajů. Některá data byla zjišťována též výběrovou metodou, která má tu výhodu, že dává možnost získat bohaté informace při poměrně nízkých nákladech; současně však výsledky získané touto metodou vždy obsahují určité procento chyb. Výběrové metody používají v Bulharsku, Maďarsku, Polsku, Rumunsku a SSSR zejména při shromažďování takových údajů, u nichž stačí závěry členit jen podle jednotlivých republik nebo oblastí.

V NDR nebylo výběrové metody používáno při sběru informací, využívalo se jí však k získávání dodatečných informací při zpracovávání výsledků sčítání. Slo například o následující jevy: zaměstnanost vdaných žen podle počtu dětí, hospodářsky aktivní obyvatelstvo a osoby jim zaopatřené nebo hospodářsky aktivní obyvatelstvo podle skupin povolání a vzdělání. Rozsah výběru činil 5% a byl získán systematickým výběrem údajů z korigovaného základního informačního materiálu. Jednotkou výběru byl každý 20. obydlí byt. Získané výsledky se vyznačují dobrou kvalitou; chyby podle všeho nepřesahují přípustné meze.

V Bulharsku se výběrovou metodou zjišťovaly příčiny stěhování, jakož i vliv migrace na rozdělení přistěhovaných osob podle odvětví národního hospodářství, povolání, aktivity apod. Porovnávání se provádělo po uplynutí 10 měsíců od sčítání. Rozsah výběru činil asi 4,3%. Jednotkou byl sčítací úsek.

V Maďarsku zahrnoval 10% výběr všechny otázky všeobecného sčítání a kromě toho další informace.

V Sovětském svazu byly výběrovým způsobem získány následující informace: o pracovní, o zaměstnání (povolání) a době jeho trvání v roce 1969, o společenské skupině a o stěhování. Výběrový soubor tvořilo 25% stálého obyvatelstva a jednotkou byla bytová jednotka.

Tabulka 1: Data posledního sčítání lidu v zemích RVHP

Bulharsko	1. 12. 1956	1. 12. 1965	
ČSSR	1. 3. 1950	1. 3. 1961	1. 12. 1970
Kuba	28. 1. 1953	6. 9. 1970	
Maďarsko	1. 1. 1949	1. 1. 1960	1. 1. 1970
Mongolsko	1918	5. 1. 1963	1. 1. 1969
NDR	31. 8. 1950	31. 12. 1964	1. 1. 1971
Polsko	3. 12. 1950	6. 12. 1960	8. 12. 1970
Rumunsko	21. 2. 1956	15. 3. 1966	
SSSR	17. 1. 1939	15. 1. 1959	15. 1. 1970
(Jugoslávie)	31. 3. 1953	31. 3. 1961	31. 3. 1971